

**הרב ד"ר תמיר גרנות
פרשת עקב**

ועשית לך ארון עץ

פתיחה

בפרשתנו(ט:ח-ט:יא) חוזר משה רבנו באריכות על מעשה העגל. בפרטים רבים תיאורו של משה דומה לסיפור של התורה בספר שמות (לב:א-לד:לה), אך לא מעט פרטים שונים בין שני הסיפורים, וחלקם אף סותרים.

בעיוננו, נתרכז בהשוואה בין הציווי על עשיית הלוחות השניים בתיאורו של משה, לבין הגרסה הראשונה של הסיפור שבספר שמות, השוואה בה עסקו כבר קדמונינו.

לענ"ד, נראה כי בהבדלים בין התיאור בספר דברים לבין התיאור בספר שמות מתבטאים הבדלים עקרוניים, המלמדים על מהותם של שני הספרים, כפי שיתברר בהמשך הדברים.

א. ניתוח ההבדלים שבין ספר שמות לבין ספר דברים בפרשת הלוחות השניים

השמטת הארון בספר שמות

לשם השוואה בין התיאור בספר שמות לבין התיאור בספר דברים, נציג את שתי הפרשיות בטבלה, זו מול זו:

התיאור בספר שמות	התיאור בספר דברים
(א) ויאמר ה' אל משה פסל לך שני לוחות אבנים כראשנים וכתבתי על הלחת את הדברים אשר היו על הלחת הראשנים אשר שברת.	(א) בעת ההוא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשנים ועלה אלי ההרה ועשית לך ארון עץ.
(ב) והיה נכון לבקר ועלית בבקר אל הר סיני ונצבת לי שם על ראש ההר.	(ב) ואכתב על הלחת את הדברים אשר היו על הלחת הראשנים אשר שברת ושמתם בארון.
(ג) ואיש לא יעלה עמך וגם איש אל ירא בכל ההר גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא.	(ג) ואעש ארון עצי שטים ואפסל שני לוחות אבנים כראשנים ואעל ההרה ושני הלחת בדי.
(ד) ויפסל שני לוחות אבנים כראשנים וישכם משה בבקר ויעל אל הר סיני כאשר צוה ה' אתו ויקח בידו שני לוחות אבנים.	(ד) ויקתב על הלחת פמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם בהר מתוך האש ביום הקהל ויתנם ה' אלי.
(ה) וירד ה' בענן ויתיצב עמו	(ה) ואפן וארד מן ההר

שם ויקרא בשם ה'.	ואשם את הלחת בארון אשר עשיתי ויהיו שם כאשר צנני ה'.
(ו) ויעבר ה' על פניו ויקרא ה' ה' א-ל רחום וחנון ארץ אפים ורב חסד ואמת.	
(ז) נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקה לא ינקה פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים.	
(ח) וימהר משה ויקד ארצה וישתחו.	
(ט) ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך ה' ילך נא אדני בקרבנו כי עם קשה ערף הוא וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו.	
(י) ויאמר הנה אנכי פרת ברית נגד כל עמך אעשה ונפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים וראה כל העם אשר אתה בקרבך את מעשה ה' כי נורא הוא אשר אני עשה עמך.	
(יא) שמר לך את אשר אנכי מצוך היום הנני גרש מפניך את האמרי והכנעני והחתי והפריזי והחוי והיבוסים ² .	

באותיות מודגשות סומנו הקטעים הזוהים בין שני התיאורים - הציווי על פסילת הלוחות בידי משה, כתיבתם על ידי ה', קבלתם על ההר והורדתם (כפי שנראה מיד) אל בני ישראל.

הקטעים שאינם מסומנים כלל הם קטעים בהם קיים הבדל בין שני הסיפורים, אך התוספת או החסרון אינם בעייתיים. למשל, הציווי "והיה נכון לבקר" שצווה משה בספר שמות (ב') איננו מופיע בספר דברים, אך פרט זה איננו מהותי לגבי עיקרו של הסיפור, ולכן נראה כי משה רבנו אינו רואה צורך לחזור עליו בספר דברים. כך גם לגבי פסוק י"א שבספר שמות, שנשמט בספר דברים - פסוק זה פותח שורה של ציווים, ומכוון שמטרת משה בספר דברים בשלב זה בנאומו היא תוכחה ולא ציווי על מצוות, הוא איננו מזכיר זאת.

הקטעים המסומנים בקו הם קטעים בהם קיים הבדל ניכר בין שני התיאורים בפרטים מהותיים בסיפור, פרטים שהיינו מצפים שיהיו זהים בין שני התיאורים.

2 לאחר פסוקים אלו מופיעה פרשיית מצוות הכוללת איסורי עבודה זרה, הרחקות מעמי הארץ וחובות של עבודת ה', בעיקר סביב מועדי השנה.

1 סליחה עמכם, הקוראים, על אריכותו של השיעור, הנובעת מכך שהסוגיה חייבה דיון יסודי; אני מקווה שלא תתאכזבו.

וירד ה' בענן, ויתייצב עימו⁵ שם, ויקרא בשם ה'.
ויעבר ה' על פניו ויקרא....

כזכור, נושא כתיבת הלוחות מופיע בשמות רק בסוף הפרשה ולאחר ההתגלות, שהיא מטרת העלייה העיקרית, ובספר דברים הוא הנושא העיקרי ובעצם היחיד.

מטרת ההתגלות השנייה בספר שמות היא מסירת שלוש עשרה מידות הרחמים, אך מדוע ה' עשה זאת דווקא אז? התשובה מפורשת בדברי משה מיד לאחר שה' עבר על פניו (פסוק ט'): "ויאמר, אם נא מצאתי חן בעיניך ה' ילך נא ה' בקרבנו, כי עם קשה עורף הוא, וסלחת לעווננו ולחטאתנו ונחלתנו" - על ידי שלוש עשרה המידות ה' סלח סליחה גמורה לעם ישראל, ואף התאפשרה חזרת השכינה לתוך המחנה ("ילך נא ה' בקרבנו").

נזכר לרגע בהתפתחות העניינים לאחר מעשה העגל בספר שמות (אפשר להתבונן בחומש⁶). לאחר החטא רצה ה' לכלות את ישראל, אך משה חילה פניו בתפילתו, הזכיר את ברית אבות ואת חילול ה', שבר את הלוחות והרג את החוטאים באמצעות הלויים - ובכך הסיר את קצף ה'. ואמנם, לאחר כל אלה אמר לו ה' (לב:ד):

"ועתה לך נחה את העם אל אשר דיברתי לך, הנה מלאכי ילך לפניך וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם". כבר בדברים האלה משתמעת מחילה שאינה גמורה, ואכן כך פירש לו ה' מיד (לג:ב-ג):

ושלחתי לפניך מלאך וגירשתי את הכנעני... מפניך אל ארץ זבת חלב ודבש כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה פן אכלך בדרך.

העם, שהבין את אופייה המוגבל של הסליחה הגיב בהתאם (ד):

וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו...

כלומר, ה' אמנם ניחם על הרעה אשר דיבר לעשות לעמו, ואף הודיע שיקיים את הבטחתו להביא את העם אל הארץ, אולם הוא נסוג מתוכניתו הראשונה לעלות בקרב העם, ולשכון בו, שהרי מידת הדין מתוחה, ואם יחטא העם אז חלילה "אכלך בדרך".

משה רבנו לא הסתפק במחילה זו, שמידת הדין כרוכה עימה, והוא חזר להתפלל אל ה' (פרק לג):

(יב) ויאמר משה אל ה' ראה אתה אמר אלי העל את העם הזה ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי ואתה אמת דעתך בשם וגם מצאת חן בעיני. (יג) ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את דרךך ואדעך למען אמצא חן בעיניך וראה כי עמך הגוי הזה. (יד) ויאמר פני ילכו והנחתי לך. (טו) ויאמר אליו אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה. (טז) ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך

5 שהרי גם משה ניצב שם.

6 בדברים להלן אנסה בעז'ה לבאר את רוב השתלשלות העניינים בספר שמות. ייתכן שהרבה פסוקים מפורסמים שהבנת משמעותם קשה יימצאו את ביאורם בתוך התיאור, וכדאי לעקוב אחר העיון תוך כדי עיון צמוד בחומש, שכן בשל אריכות הדברים לא נוכל לפרט את ביאור כל הפרשה.

נושא אחד הבולט מאוד בהיעדרו בספר שמות, הוא הציווי על בניין ארון העץ וסיפור מעשהו, אשר תופש מקום מרכזי בספר דברים (פסוקים א', ב', ג' ה'), אך איננו מוזכר כלל בספר שמות. חסרון זה בולט גם בהמשך הסיפור בספר שמות (פרק לד), עת ירד משה מן ההר:

(כז) ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתתי אתך ברית ואת ישראל. (כח) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה ויכתב על הלחת את דברי הברית אשר הדברים. (כט) ויהי ברית משה מהר סיני ושני לחת העדת ביד משה ברדתו מן ההר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו גדברו אתו. (ל) וירא אהרן וכל בני ישראל את משה והנה קרן עור פניו וייראו מגשת אליו. (לא) ויקרא אליהם משה וישבו אליו אהרן וכל הנשאים בעדה וידבר משה אליהם.

בקטע זה מתוארת ירידת משה מן ההר עם הלוחות, אך התורה איננה מתייחסת כלל למיקומם של הלוחות לאחר הירידה מן ההר, לעומת המסופר בספר דברים "ואשים את הלוחות בארון אשר עשית" (פסוק ה'). אמנם גם בספר שמות מופיע כי הלוחות מונחים בארון, (כה:טז, מ:כ) אך זאת כקביעת מיקומם הקבוע של הלוחות, במסגרת ענייני המשכן וכליו, ולא בהקשר של חטא העגל או מעמד הר סיני; ארון עץ בספר שמות, מאן דכר שמה.

מטרת העלייה השנייה בספר שמות ובספר דברים

סוגיית ארון העץ בתיאור בספר דברים נידונה במפרשים (שאת דבריהם אסקור להלן), אולם הבדל אחר בין שני הספרים, הבדל שלענ"ד חשוב לא פחות, כמעט ולא נידון, או שנידון רק בעקיפין במסגרת סוגיות הזמן³; כוונתי היא לתיאור ההתגלות הארוך על ההר התופש את המקום המרכזי בפרשה בספר שמות.

אמנם גם בספר דברים (פסוק ג') וגם בספר שמות (פסוק ב') מוזכר כי משה עלה על ההר, אך בספר שמות (ג') ה' ממשיך לצוות "ונצבת לי שם על ראש ההר ואיש לא יעלה עמך...", כלומר אין זו רק עליה "פונקציונלית" לצורך כתיבת הלוחות⁴, אלא זוהי עליה לצורך התגלות. ההתגלות היא הסיבה להתייצבות' של משה ולאיסור לעליית אחרים.

ואכן, בתיאור בספר שמות (פסוקים ה' והלאה), משעלה משה רבנו אל ההר אנו קוראים רק על ההתגלות, ועניין כתיבת הלוחות נשכח לגמרי:

3 כלומר השאלה כמה זמן שהה משה על ההר לצורך בקשת הסליחה, ובעיקר השאלה האם משה היה על ההר ארבעים יום פעם אחת או פעמיים, מעבר לעלייתו לשם קבלת הלוחות הראשונים..

4 בשולי הדברים נעיר כי מן הפסוקים המצוטטים לעיל משתמע כי משה הוא הכותב, ולא ה' - "ויאמר ה' אל משה כתוב לך את הדברים האלה" (פסוק כז). בנוסף לכך, לא ברור לגמרי מהם הדברים שנכתבו, כיוון ש"הדברים האלה" מתייחסים לכאורה לפרשייה שלפניה, פרשיית מצוות הכוללת את מצוות הרגלים ואיסורי ע"ז (יא-כ), ולא לעשרת הדברות. שאלה קשה זו נידונה אצל מקצת המפרשים, ואכמ"ל..

לפי תיאורו של משה, מטרת העלייה הייתה קבלת הלוחות השניים.

אם כן, תכלית העלייה לפי שני התיאורים שונה לגמרי.

תפילות משה

אם נשחזר את התיאור בספר דברים בפרק ט' שבפרשתנו, נמצא את ההקשר הרחב של ההבדל בין שני התיאורים.

תחילת תיאורו של משה בקביעה הכללית על עם ישראל שהרבה להמרות את פי ה' במדבר:

(ז) זָכַר אֶל תְּשֻׁכַּח אֶת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת ה' אֱ-לוֹהֶיךָ
בְּמִדְבָּר לְמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד
בְּאַכְסָם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמְרִים הַיִּיתָם עִם ה':

משה נכנס לתיאור מעשה העגל כהדגמה מרכזית לטענתו. הוא מתאר את עלייתו הראשונה, כתיבת הלוחות, חטא העם עליו מספר לו ה' בהר, שבירת הלוחות, ואז את תפילתו לה':

(יח) וְאַתְּנַפֵּל לְפָנֶיךָ ה' כְּרֵאשֶׁנָּה אֲרַבְעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים
לַיְלָה לְחָם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי עַל כָּל
חַטֹּאתֶיךָ אֲשֶׁר חָטַאתָם לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה'
לְהַכְעִיסוֹ: (יט) כִּי יִגְרַתִּי מִפְּנֵי הָאֵף וְהַחֲמָה אֲשֶׁר קָצַף
ה' עָלַיְכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפְּעַם
הַהוּא:

לפי דבריו, תפילתו הועילה לבטל את גזרת ההשמדה, כמו שמסופר בספר שמות (לב:יא-יד): "ויחל משה... וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו". בהמשך דבריו בפרק ט' בספר דברים, חוזר משה לתאר את תפילתו, לאחר שהוא מזכיר רשימה של חטאים נוספים (בתבערה ובמסה ובקברות התאוה) על פי מטרתו העיקרית בנאום:

(כה) וְאַתְּנַפֵּל לְפָנֶיךָ ה' אֶת אֲרַבְעִים הַיּוֹם וְאֶת
אֲרַבְעִים הַלַּיְלָה אֲשֶׁר הִתְנַפַּלְתִּי כִּי אָמַר ה' לְהַשְׁמִיד
אֶתְכֶם: (כו) וְאַתְּפַלֵּל אֵל ה' וְאָמַר ה' א-לוהים אֵל
תְּשַׁחַת עִמָּךְ וְנַחֲלֶתְךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְּגִדְלֶךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ
מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה: (כז) זָכַר לַעֲבָדֶיךָ לְאַבְרָהָם
לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב אֵל תַּפֵּן אֵל קָשִׁי הָעַם הַזֶּה וְאֵל רִשְׁעוֹ
וְאֵל חַטֹּאתָו: (כח) פֶּן יֹאמְרוּ הָאֶרֶץ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָנוּ
מִשֵּׁם מִבְּלֵי יְכַלֵּת ה' לְהַבְיִיאָם אֵל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר דָּבַר
לָהֶם וּמִשְׁנֵאתָו אוֹתָם הוֹצֵיאָם לְהַמָּתֵם בְּמִדְבָּר: (כט)
וְהֵם עִמָּךְ וְנַחֲלֶתְךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ בְּכַתֶּךָ הַגָּדֹל וּבְזָרְעֶךָ
הַנְּטוּיָה:

נראה שכאן משה חוזר לתיאור מפורט של תוכן תפילתו הראשונה. זאת ניתן להסיק על פי הלשון "אשר התנפלת" (כה), ובעיקר לפי התוכן "כי אמר ה' להשמיד אתכם" (שם). משה מזכיר את זכות האבות ואת חילול ה' כטענות עיקריות לפני רבש"ע, בדומה לתפילה בפרשיית "ויחל" (שמות לב:ג) "זכור לאברהם וליצחק ולישראל עבדיך" וכן "למה יאמרו מצרים לאמור" (שם יב), ומכאן שאנחנו עדיין עסוקים בתפילתו הראשונה של משה, לביטול גזרת ההשמדה.

הלוא בְּלִכְתֶּךָ עִמָּנוּ וְנִפְלִינוּ אָנֹכִי וְעִמָּךְ מִכָּל הָעַם אֲשֶׁר
עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה.

גם ללא ביאור מפורט על כל שלבי השיחה, תכלית הדברים ברורה: משה מבקש מה' שלא רק יקיים את הבטחתו או ישלח את מלאכו, אלא שילך עם ישראל בעצמו. זו כוונת דברי ה': "פני ילכו".

לכאורה, בקשת משה כבר התקבלה, אך משה מבקש לחדש את הברית שהוא עצמו ביטל קודם לכן על ידי מעשה שבירת הלוחות. הברית קשורה תמיד בהתגלות (ראה שמות פרקים כ' וכד'), ולכן משה מבקש שה' יתגלה אליו ויאשר לפניו את כריתת הברית המחודשת (שם):

(יז) וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה גַם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ
אֲעֲשֶׂה כִּי מֵצֵאתָ חוֹן בְּעֵינֵי וְאֲדַעְךָ בְּשֵׁם.
(יח) וַיֹּאמֶר הָרֹאֵי נָא אֶת כְּבוֹדֶךָ. (יט) וַיֹּאמֶר אָנֹכִי
אֲעֲבִיר כָּל טוֹבִי עַל פְּנֵיךָ וְקִרְאתִי בְשֵׁם ה' לְפָנֶיךָ
וְחָנְתִּי אֶת אֲשֶׁר אַחֲוֹן וְרַחַמְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֲרַחֵם.
(כ) וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לִרְאוֹת אֶת פָּנַי כִּי לֹא יִרְאוּ
הָאָדָם וְחִי. (כא) וַיֹּאמֶר ה' הִנֵּה מְקוֹם אֲתִי וְנִצַּבְתָּ עַל
הַצּוּר. (כב) וְהָיָה בְּעֵבֶר כְּבֹדִי וְשִׁמְתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצּוּר
וְשִׁלַּתִּי כְּפִי עָלֶיךָ עַד עֲבָרִי. (כג) וְהִסְרֹתִי אֶת כְּפִי
וְרֵאִיתָ אֶת אַחֲרֵי וּפְנֵי לֹא יִרְאוּ.

משמעות הבקשה "הראני נא את כבודך", היא 'חדש עימי את הברית על ידי התגלות'." ה' נענה לבקשת משה, אף שהוא מסביר לו כי את פניו לא יוכל לראות אלא רק את כבודו⁸.

מדברי ה' אפשר להבין כבר בשלב הזה כי גילוי כבודו קשור גם במסירת המפתח לסליחה ומחילה גמורה: "וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם" (יט).

יש לשים לב כי בכל הדו-שיח שלפנינו לא נאמר דבר על מסירת הלוחות: משה מבקש התגלות שתהיה עבורו אישור וברית על מחילת ה' הגמורה והסכמתו ללכת עם ישראל ולשכון בתוכו, וה' נענה לבקשתו ומוסיף את גילוי כבודו על ידי הרחמים. לאחר מכן, מצווה ה' את משה הלכה למעשה מה עליו לעשות כדי לקיים את מה שהוסכם:

וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה פֹּסֵל לְךָ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים
כְּרֵאשֶׁנִּים... (לד:א).

מכך עולה ברור כי הציווי על הלוחות אינו עיקר; משה הוזמן לעלות אל ההר כדי לזכות בגילוי כבוד ה' ולחדש את הברית, וממילא, כביטוי וכתוצאה של ההתגלות וחידוש הברית, ציווהו ה' על עשיית הלוחות השניים.

לאור דברים אלו, ברור שתיאורו של משה רבנו בספר דברים הופך את ה"טפל" לעיקר: אין הוא מדבר כלל על הבקשה שה' ילך עם העם, על התגלות ועל חידוש הברית;

7 הרבה דרכים למפרשים בפירוש בקשה זו. המעיין בשמות כד יראה שהברית מושלמת על ידי ההתגלות, ולכן אך מתבקש שמה ידרוש את התגלות ה' להשלמת הסליחה וחידוש הברית.

8 ה' אומר לו כי "אני אעביר כל טובי" (יח), ובהמשך "והיה בעבור כבודי" (כב), ומשך משמע ש'טובו' של ה' הוא 'כבודו'.

העם ויוליכם בעצמו ("פניך") אל הארץ. הלוחות השניים ניתנים כחלק מן הסליחה הגמורה וכביטוי לברית המחודשת.

בספר דברים יש רק מהלך אחד של סליחה, על הכוונה להשמיד את ישראל. במרכז העלייה השנייה להר עומדים הלוחות השניים, ונוסף עליהם הציווי לבנות ארון עץ לשם קבלת הלוחות, ציווי שלא מצאנוהו כלל בספר שמות.

ב. שיטות המפרשים בסוגיית 'ארון העץ'

שיטת רש"י

רבים מן המפרשים העמידו במרכז דיונם את סוגיית ארון העץ.

נפתח בשיטת רש"י (דברים י:א):

"ולא זה הוא הארון שעשה בצלאל, שהרי משכן לא נתעסקו בו עד לאחר יום הכפורים, כי ברדתו מן ההר צוה להם על מלאכת המשכן, ובצלאל עשה משכן תחלה ואחר כך ארון וכלים, נמצא זה ארון אחר היה. וזהו שהיה יוצא עמהם למלחמה. ואותו שעשה בצלאל לא יצא למלחמה אלא בימי עלי, ונעשו עליו ונשבה"

רש"י מבאר שארון העץ, כמשמעו, איננו ארון העדות הידוע מהמשכן, שהיה מצופה בלוחות זהב מבית ומחוץ, ועל כן אין מתאים לו הכינוי 'ארון עץ'. מדבריו משתמע שארון העץ נבנה כדי לשים בו את הלוחות השניים משעה שהורידם משה ועד לבניית המשכן וארון העדות. אחר כך הועברו הלוחות לארון העדות (המצופה זהב) אשר במשכן, והארון הראשון שימש במקביל לארון העדות. מה היה בו? רש"י כאן אינו מבאר, אבל מדברי חז"ל למדנו ששברי לוחות, לפי שיטה אחת, היו מונחים בארון זה¹⁰. ואמנם, כך פירש רש"י במקום אחר (במדבר י:לג):

וארון ברית ה' נסע לפניו דרך שלשת ימים - זה הארון היוצא עמהם למלחמה ובו שברי לוחות מונחים ומקדים לפניו דרך שלשת ימים לתקן להם מקום חנייה.

לפי רש"י, סיפר משה רבנו על ארון העץ הזמני שבנה, מפני שארון זה שימש גם לדורות; בהקשר של ספר דברים יש לכך חשיבות מיוחדת, שהרי בני ישראל עומדים בפני מסעות מלחמה.

רש"י מפרש כאן, על פי שיטתו בספר שמות (לא:יח), שהציווי על המשכן מאוחר למעשה העגל והוא תוצאה שלו (פרשיות תרומה ותצווה אינן במקומו, על פי הכלל 'אין מוקדם ומאוחר בתורה'). משום כך, בשעה שעלה משה ההרה לקבל את הלוחות, עוד לא באה לעולם האפשרות שיונחו הלוחות בתוך המשכן, ואם כך, ההכרח לצוות על ארון זמני שיונחו בו הלוחות - מובן.

משה כבר אמר לעיל שה' שמע לתפילתו, ועתה אנו מצפים לשלב השני, דהיינו הבקשה שה' ילך בתוך ישראל, ועימה הבקשה לחידוש הברית על ידי התגלות. אולם, משה (דברים י:א) מיד ממשיך לספר כי "בעת ההיא אמר ה' אלי פסול לך שני לוחות אבנים", כלומר, שלב המחילה המוגבלת, אכזבת העם, הקביעה של ה' "כי לא אעלה בקרבך", ותפילת משה הארוכה לסליחה גמורה ולהשראת השכינה - חסרים לגמרי מסיפורו של משה בספר דברים.

נעייין לרגע בפסוקים החותמים את הפרשה לפני שנסכם את דברינו עד כה. לאחר שמשה סיים כבר את תיאור מעשה העגל, והתחיל לתאר את הנסיעה מהר סיני ואת בחירת הלויים, הוא חוזר שוב לסכם את מעשה העגל (שם):

(י) וְאֶנְכִי עֹמְדֵתִי בְּהַר פְּנִימִים הָרֵאשֹׁנִים אֲרָבָעִים יוֹם וְאֲרָבָעִים לַיְלָה וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפֶּעַם הַהוּא לֹא אָבָה יִקְנֹק הַשְּׁחִיתָךְ. (יא) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם לֵךְ לְמִסְעֶ לְפָנַי הָעַם וַיָּבֹאוּ וַיִּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְתָּם לָתֵת לָהֶם.

החזרה הזו - השלישית לכאורה - על תפילת ארבעים היום של משה מעוררת קושי גדול, ורבים דשו בה. יש שאמרו (רש"י כאן) שהכוונה היא לפעם השלישית שעלה משה, ומשמעות המילים "כימים הראשונים" היא כימי התפילה הראשונים, ולא "כימי קבלת הלוחות הראשונים", ולכן זו תוספת חשובה. אמנם, אם מדובר על תפילה נוספת על זו הקודמת, קשה להבין מדוע היא לא נזכרה בסמוך לתפילה השנייה ובתוך תיאור מהלך העניינים.

נראית יותר דעת המפרשים הסוברים שמשה חוזר לאותה תפילה עליה דיבר קודם, כדי לסכם את תוצאת הסיפור כולו. הסיכום כולל את הקביעה "לא אבה ה' השחיתך" (י) ואת הציווי "לך למסע לפני העם ויבואו וירשו את הארץ" (יא), ועיקר מטרתו של משה היא להחזיר את הנאום למסלולו העיקרי - ההכנה לכניסה לארץ - ולומר שאחרי תפילת משה חזרה אל מקומה הראשון המשימה העיקרית: הכניסה לארץ ישראל. ודוק: גם בפסוקים אלה לא נאמר יותר מאשר שה' ניחם על הרעה שאמר לעשות ולהשמיד את ישראל, ושציווה שימשיכו בדרכם; לא נאמר שה' השרה שכונתו, שהוא התגלה למשה או שהוא חידש את בריתו.

אם ננסה למקם פסוקים אלה בסיפור בשמות, נמצא את מקומם בסוף פרק לב', לאחר המחילה החלקית - "ועתה לך נחה את העם..." (פסוק לד'), כמו שמצטט כאן משה "קום לך למסע לפני העם" (פסוק יא). כל פרק לד' של ספר שמות חסר מן הספר ומן הסיפור של משה, למעט, כמובן, הציווי על הלוחות השניים, כפי שאמרנו לעיל⁹.

סיכום ביניים

בספר שמות עומדת במרכז הפרשה והסיפור בקשת משה לסליחה גמורה, שעיקרה ותכליתה הבקשה שה' ישכון בתוך

10 פירושו של רש"י מבוסס על דברי מדרש תנחומא כאן. שיטת ר' יהודה בר עיילאי היא ששברי הלוחות היו מונחים בארון, ונחלקו עליו חכמים; עיינו ירושלמי שקלים, ו:א.

9 גם לפי רש"י, המפרש שכאן מדובר בתיאור העלייה השלישית לשם קבלת הלוחות, טענתנו העיקרית בעינה עומדת, כיוון שאין כאן יותר ממחילה על ההשמדה וציווי למסע על העם.

שהיו שם לעד לעולם, כאשר צוהו ה' מתחלה (שם שם כא - כב) ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך ונועדתי לך שם ודברתי אתך וגו'.

בפירושו זה מציע הרמב"ן לזהות את האמור בספר שמות עם האמור בספר דברים. היעדר הציווי על הארון בספר שמות, מסביר הרמב"ן, הוא מדומה, והוא תוצאה של קריאה מקומית מידי; הארון עליו מדובר כאן הוא ארון הברית שבמשכן, ומשה רבנו בדבריו כאן על הארון רומז למשכן. הציווי על המשכן מפורט הרי באריכות בספר שמות, ואינו עניינו המרכזי של משה רבנו כשהוא מספר על חטא העגל. משה בחר להזכיר בקיצור את ארון העדות ולרמוז על בניין המשכן לפני הלוחות השניים דווקא, מפני שאלה נתקיימו.

פירוש הרמב"ן כאן הוא בהתאם לשיטתו (שמות לה:א, ויקרא ח:א) שהציווי על המשכן קדם חטא העגל, ולכן יכול הרמב"ן לפרש שהציווי על בנין ארון עץ הוא קיצור של הציווי על המשכן. ברור, לפי פירוש זה, מדוע משה רבנו מספר על ארון העץ, שכן אם מדובר על ארון העדות שבמשכן, הרי תכלית עשיית המשכן היא שה' ישרה את שכינתו בין הכרובים שמעל הארון, שבו נמצאים הלוחות. אם כן, הציווי על הארון אינו פתרון טכני או זמני לאחסון הלוחות, אלא ציווי על מה שהוא תכלית כל ההתגלות בסיני - שכינת כבוד ה' בין בני ישראל.

לפי פירושו של הרמב"ן ניתן לתרץ גם את הבעיה השנייה לגבי היחס שבין הפרשייה בשמות לבין הפרשייה בדברים. ראינו לעיל כי במרכז העלייה השנייה להר עומדות התגלות ה' והבטחתו שה' ישכון בין בני ישראל. ואכן, לפי הצעת הרמב"ן מקופלת בציווי על הארון הבטחה זו של ה', שהרי השראת השכינה עתידה להיות במשכן, על הארון.

אולם, למרות מעלה זו של פירוש הרמב"ן, קשה לנו מאוד לקבלו, מכמה סיבות:

ראשית, קשה להבין מדוע הציווי נזכר רק לפני הלוחות השניים, והסברו בכך דחוק.

שנית, בהמשך הפרשה (י:ג) נאמר "ואעש ארון עצי שיטים ואפסול שני לוחות אבנים...", כלומר הארון נעשה על ידי משה לפני שהוא עלה אל ההר, והרי ארון העדות נעשה על ידי בצלאל, אחרי שירד משה מן ההר. גם כאן הצעתו של הרמב"ן דחוקה.

שלישית, גרעין פירושו של הרמב"ן קשה ביותר, מפני שקשה מאוד לקבל שכוונת משה רבנו בדבריו על ארון עץ, היא לארון העדות המצופה זהב, לכל המשכן ולרעיון השראת השכינה, כשכל אלה לא מוזכרים כלל בדברי משה.

אם נסכם בקצרה את הפירושים שראינו עד כה - שלושת הפירושים שהוצעו מנסים ליישב את שתי הפרשיות או על ידי זיהויין (פירוש הרמב"ן השני) והתעלמות מן הסתירות בתיאורים, או על ידי השלמה פרשנית המניחה שהתקיימו שני ארונות ולארון העץ תפקיד שונה.

מדוע לפי רש"י לא נזכר ארון העץ בסיפור שבשמות? נראה שרש"י יפרש כי הסיפור בשמות מדגיש את בניין המשכן וארון העדות שבתוכו, ולפיכך המסר העיקרי שלו הוא שהלוחות הונחו בסופו של תהליך במשכן. התיאור בדברים מכונן כלפי מסע העם לארץ, ולכן הוא מדגיש את הארון היוצא למלחמה.

שיטת הרמב"ן הראשונה

אף שאין פרכה ישירה על שיטת רש"י, ודעתו העקרונית שמדובר בארון אחר מתקבלת מאוד על הדעת בהקשר של ספר דברים, הרי שהעיקר חסר מן הספר: מעולם לא נאמר בתורה ששברי הלוחות נשמרו, וודאי שלא נאמר שהם הונחו בארון העץ המדובר. הקונסטרוקציה הפרשנית של רש"י מבוססת על מדרש חז"ל אודות שברי הלוחות, ללא בסיס בפשט, והקושי שבכך מובן.

הרמב"ן (דברים י:א) דוחה את שיטת רש"י כשיטת יחיד בדברי חז"ל, והציע שני פירושים אחרים¹¹. הראשון (אותו הוא מכנה "הטוב והישר" וגם "הנכון על דעת רבותינו") מקבל חלק מדעתו של רש"י ומשמיט חלק אחר:

וטעם 'ועשית לך ארון עץ' - שתשים הלוחות בתוכו בעת שתרד. והיה הארון הזה כולו עץ הוא והמכסה אשר עליו מלמעלה כמנהג בכל הארונות, והיו הלוחות שם עד שנעשה המשכן, ואז עשו הארון המצופה זהב והכפורת אשר עליו זהב טהור.

הרמב"ן מבאר שהארון הזה שימש כפתרון זמני לאחסון הלוחות עד שנבנה ארון העדות.

גם דברי הרמב"ן קשים, במיוחד מפני שזה סיפור שאין בו צורך, שכן אם מדובר על עניין טכני בלבד - פתרון אחסון זמני - אין צורך להזכירו, וודאי שלא כחלק מנאום המוסר והתוכחה של משה.

גם דברי הפסוק "ויהיו שם כאשר ציווני ה'" (דברים י:ה) אינם נוחים לפירושו, שכן מכך משמע שהלוחות הונחו שם לעולם.

שיטת הרמב"ן השנייה

בפירושו השני מציע הרמב"ן כיוון שונה לחלוטין:

כי על דרך הפשט יתכן כי ועשית לך ארון עץ - ירמוז לארון שעשה בצלאל. וזה, כי מתחלה נצטווה משה על המשכן וכליו, והיתה המצוה הראשונה ועשו ארון עצי שיטים (שמות כה י'), כי היא עיקר הכוונה בכל המשכן להיות השם יושב הכרובים. ואחרי כן עשו את העגל, וכאשר נתרצה השם למשה ואמר לו שיכתוב על הלוחות האלו כמכתב הראשון צוהו בקצרה שיעשה ללוחות האלה ארון עץ, היא המצוה לו ללוחות הראשונות. והנה הזכיר לו המצוה הראשונה שבענין המשכן ושהכל תלוי בה, ומזה למד משה לעשות המשכן וכליו כאשר נצטווה מתחלה. ויהיה פירוש ויהיו שם כאשר צוני ה' -

האידיאה של השראת השכינה. אם כן, הציווי על ארון העץ אינו יכול להתקבל כקיצור, כפי שהציע הרמב"ן, מפני שבספר כולו לא נאמר דבר על המשכן, על הכלים או על האידיאה של שכינת כבוד ה' בתוך העם. במקרה היחיד בספר בו נזכר אהל מועד, והוא בפרשת וילך בעת מינוי יהושע (לא:יד-טו), אחרי נאום משה, מדובר על אהל מועד הפרטי של משה, ולא על המשכן ששכן בתוך המחנה¹³. בספר דברים אין גם עיסוק בקרבנות חובה וציבור, שהם מוקד הדיון של התורה בספרים ויקרא ובמדבר, ואין גם כלל דיון בטומאות. ולבסוף, בברית שבערבות מואב (בפרשת כי תבוא) לא נאמר שום דבר על כך שה' ישרה שכינתו בתוכנו אלא רק: "יקימך ה' לו לעם קדוש כאשר דיבר לך"¹⁴.

ואם תאמר, הרי ספר דברים מדבר רבות על ה"מקום אשר יבחר ה'", והאם אין הכוונה שיבחר בו כדי לשכון בו? יש לומר שתכלית המקום אשר יבחר ה' אינה לשם השראת שכינתו, אך על כך בשבוע הבא, בעז"ה.

אם אין משכן ואין השראת שכינה, הרי שגם אין מה לדבר על ארון שיש בו לוחות שעליהן שוכן ה'. בספר דברים אין מקום לכך שמשה ידבר על כך שהוא ביקש התגלות והשראת שכינה וכדומה, מפני שמעולם לא נאמר שה' מתכוון להשכין שכינתו או לבנות משכן לשם כך.

במרכז ספר דברים נמצאת התורה והמצווה: "ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים" (ד:ה), "והיה אם שמוע תשמעו אל מצוותי" (יא:ג), והיו הדברים האלה אשר אנכי מצווך היום על לבבך" (ה:ו) "ומה ה' אלוקיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה'...לשמור את כל מצוותיו..." (י:יב).

בעוד שלפי ספר שמות תפקיד הארון הוא בעיקר להיות מכון להתגלות ה', הרי שבספר דברים תפקיד הארון הוא להיות מקום הלוחות עליהן כתובות המצוות החשובות, שהן תמצית התורה כולה. לפי ספר שמות הארון אינו קיים לבדו, אלא הוא חלק מהבניין בו ה' שוכן; לפי ספר דברים, לעומת זאת, העיקר הם הלוחות, ועבורם די בארון. לפי ספר שמות, עיקר בקשת משה השנייה היא שה' ישכון בתוך מחנה ישראל, והלוחות הן ביטוי משני לחידוש הברית. לפי ספר דברים העיקר הוא חידוש הברית על ידי נתינה מחודשת של המצוות, קרי - הלוחות.

ההבדל התיאולוגי בין שני הספרים

העולה מכל האמור הוא, שהסתירה בין שני התיאורים של עליית משה השנייה להר לקבלת הלוחות היא ביטוי של שתי שיטות תיאולוגיות המבטאות על ידי הספרים שמות מכאן ודברים מכאן.

ספר שמות מתאר נוכחות אלוהית בתוך המציאות, בתוך מקום, בין בני ישראל, ובאופן מתמיד; ה' שוכן בתוך הארץ.

כל הפירושים נראו לנו קשים, כפי שהסברנו, וכעת ננסה להציע גישה חדשה להתמודד עם הסתירה בין התיאורים בספרים השונים.

ג. סוגיית ארון העץ כמייצגת את ספר דברים

הנקודה המרכזית של ספר שמות

כזכור, ההבדל בין הפרשיות הוא דו-סיטרי. הפרשה בדברים מעמידה במרכז עליית משה את לוחות הברית וארון העץ, והפרשה בשמות את ההתגלות, הברית המחודשת וההבטחה שה' ישכון בעם וילך עמו.

לענ"ד, כדי להבין את משמעותו של התיאור של משה בפרשתנו מול התיאור בשמות, יש לראותו בתוך ההקשר הכולל של הסיפור ושל שני הספרים.

מעשה העגל בספר שמות ממוקם¹² בין הציווי על המשכן לבין בניין המשכן, באמצע החלק השני של ספר שמות. האידיאה המרכזית של החלק השני של הספר היא השראת השכינה, והיא תכלית בניין המשכן: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה:ח), כפי שנאמר גם על תכלית יציאת מצרים - "לשכני בתוכם" (שמות כט:מו), וספר שמות אף מסתיים בתיאור השראת השכינה: "ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן" (שמות מ:לד).

ספר ויקרא כולו ממשיך לטפל באידיאה היסודית הזו של נוכחות כבוד ה' במשכן בתוך מחנה ישראל. חלקו הראשון עוסק בקרבנות אותם מקריבים לפני ה' במשכן, כחלק מעבודת מי ששוכן בו, ואוסר להקריב במקום אחר חוץ מהמקום בו הוא שוכן. אחר כך הוא מטפל בטומאה וטהרה, מושגים שתפקודם העיקרי הוא בהקשר של מחנה השכינה והאיסור לבוא לפני ה' בטומאה. ולבסוף, ספר ויקרא מסתיים בברית שההבטחה העיקרית בה היא "ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם" (כו:יא), כלומר "אם בחוקותי תלכו" (שם, ג), אומר רבש"ע - "אשכון בתוכם".

נקל להבין, שגם כאשר ניחם ה' על מחשבתו להשמיד את ישראל בעקבות חטא העגל, אך נסוג מכוונתו להשרות שכינתו ביניהם, היה המצב בעיני משה והעם בלתי נסבל: אין זה עניין שולי, או סתם בונוס, אלא תכלית יציאת מצרים ועיקר הברית בין ישראל לה'. שליחת מלאך או השגחה בלא נוכחות שכינה כמוהם כהורים שמוסרים את הילד לאפוטרופוסות ומשלמים עליה. במובן הפורמאלי הם דואגים לילד, ואולם אלו יחסים הם אלה? איזו זיקה היא זו?

הנקודה המרכזית של ספר דברים

האידיאה המרכזית של השראת השכינה במשכן, חסרה לחלוטין בספר דברים: לא רק בפרשתנו, אלא בספר כולו, אין משה אומר דבר וחצי דבר על בניין המשכן ועל

13 א. ארחיב על כך א"ה באחד השיעורים הבאים.

ב. ברור שה' לא שכן באהל מועד של משה, אלא רק התגלה אליו שם.

14 ראה על כך א"ה בשיעור לפרשת כי תבוא.

12 הכוונה כאן היא למיקום מבחינת סדר כתיבת הדברים בתורה, ולא לרצף אירועים מבחינה כרונולוגית, שלגביו (כפי שצינו לעיל) נחלקו רש"י והרמב"ן (הערת העורך).

נספח קצר

היכן הונח, לפי ספר דברים, ארון העץ שעשה משה?

אני מנחש, שכיוון שספר דברים מזכיר רק את אהל מועד של משה, שהארון עם הלוחות אכן הונח שם.

לפי ספר שמות, מתאים שהארון יהיה במשכן ה', שהרי הארון הוא מכון לשכינת ה', והוא צריך להיות במרכז בית ה'.

לפי ספר דברים, יהיה הארון במשכנו של משה, באהל בו גר, מפני שהוא גדול תלמידי החכמים, מוסר התורה, וראוי שהארון בו הונצחה ההתגלות של התורה והמצווה, יונח במקומו של משה.

* *
 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס"ו *
 * עורך: אייל קסנר *
 * *
 * בית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון *
 * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * *
 * משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9931456 שלוחה 5 *
 * דואל: office@etzion.org.il *
 * *

זוהי תפיסה שרגילים לכנותה במינוח התיאולוגי "אימננטית".

בספר דברים אין כלל אזכור לתפיסה כזו. נראה שספר דברים מייצג תיאולוגיה שונה, ולפיה ה' נמצא בשמים בלשון הדימוי, או מעבר למציאות ולעולם - "טרנסצנדנטי" לפי המינוח התיאולוגי. כך למשל הביטוי בדברים (כו:טו) "השקיפה ממעון קדשך **מן השמים**". וכך הביטוי בסוף פרשתנו: "ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה, תמיד **עיני ה' א-לוהיך** בה"(יא:יב) - עיניו בה, ולא הוא בה. מעונו של ה' הוא בשמים, כלומר במקום שהוא מעל ומעבר למקום.

שורש מחלוקת החסידים והמתנגדים

דומני, שניתן לראות בשתי התפישות הללו, שורש למחלוקת היסודית בין החסידים למתנגדים.

במכתב ששלח רש"ז מלאדי, אדמו"ר הזקן, לחסידיו בליטא, הוא הסביר שמחלוקת הגר"א על החסידים היא מפני שהוא הבין את רעיון הצמצום מתורת האריז"ל כפשוטו, והחסידים מבינים אותו שלא כפשוטו.

הגר"א הבין שתיאור הבריאה בקבלת האר"י שלפיו אלוהות האינסופית צמצמה עצמה כדי להוות חלל שבו יהיה עולם, משמעותו שהחלל הזה אינו א-לוהי, אלא להיפך: הוא ריק מא-לוהות, לכן אין לדבר על כל שהעולם או דבר מה בעולם הוא בעל תוכן א-להי. כפי שביאר ר' חיים מוולוז'ין, תלמיד הגר"א מוילנה, בספר 'נפש החיים', הא-לוהות מגלה עצמה רק דרך הדיבור, כלומר: דרך התורה והמצווה. לכן לפי האידיאל המתנגדי ניתן לידבק בה' ע"י לימוד התורה וקיום מצוות בלבד.

החסידות הבינה שהאינסוף אינו נעלם או מסתלק מכל וכל, אלא מגלה עצמו בהקטנה, דרך מידות, או ספירות, ולכן היופי בעולם הוא א-לוהי - מצד התפארת, והחסד בעולם הוא גילוי של החסד הא-לוהי, וכן הלאה.

ספר דברים הוא לפי דברינו שורש האידיאל המתנגדי לפיו נוכח ה' בעולם לא באופן ממשי, אלא דרך התורה והמצווה.

האידיאל של המשכן, מאפשר את הדבקות כפשוטה, בא-לוהות המתגלה כאן לפני, וגם בכל שיח ובכל עץ וכו'. זוהי הדבקות החסידית, של "שיותי ה' לנגדי תמיד".

ד. סיכום ולא סוף פסוק

לפי הצעתנו, יש לראות את הפרשה על הרקע הרחב של שיטתו התיאולוגית של ספר דברים. מובן שהעתקת השאלה מההקשר המקומי אל המימד הרחב והכללי אינה פותרת אותנו מתשובה, ואולי השאלה היא אפילו חזקה יותר: כיצד ייתכן שהתורה מייצגת שתי שיטות תיאולוגיות? האם ייתכן שספר בתורה ייצג עמדה המבטלת את חשיבותו של המשכן או את האידיאה המרכזית של נוכחות ה' בארץ שהוא מבטא?

אני מקווה בעז"ה להתמודד עם שאלות אלה בשיעורים הבאים; בשיעור הקרוב נשתדל להעמיק עוד בביאור שיטתו התיאולוגית של ספר דברים, סוגיית המקום אשר יבחר ה' והמסתעף משתי שאלות אלה.